

OROSZ–OSZTRÁK EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS VETÉLKEDÉS A KELETI KÉRDÉSBEN A 18. SZÁZADBAN ÉS A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Az Oszmán Birodalom a 17. század végétől abban a kedvező helyzetben volt, hogy potenciális ellenfelei, Európa nagyhatalmai körében megosztottság uralkodott. A francia kormány I. Ferenc uralkodásától kezdődően megkísérelte bevonni szövetségi rendszerébe a Portát, Svédországgal és Lengyelországgal együtt az Oszmán Birodalom alkotta volna „a keleti korlátot”, amelyet Franciaország előbb a Habsburg Birodalom, majd Oroszország ellen kívánt felhasználni. Az európai nagyhatalmak rivalizálása miatt, amely lehetetlenné tette, hogy a keresztény államok új kereszties háborút indítsanak, az Oszmán Birodalom folytathatta területi hódításait, és defenzívába csupán a bécsi győzelmet követően, 1683 után kényszerült. Ausztria, a pápaság, Velence és Lengyelország megalakította a Szent Ligát, amelyhez később, 1697-ben Oroszország is csatlakozott. (A Lengyelországgal megkötött és 1686-ban aláírt örök békéről szóló szerződésnek volt egy cikkelye, amely Oroszországot a Szent Ligához kötötte.) A liga támadást indított az Oszmán Birodalom perifériájának katonai központjai ellen. A Porta 1699-ben Zentánál katasztrofális vereséget szenvedett, kénytelen volt békét kötni Ausztriával, Velencével, Lengyelországgal. A karlócai szerződés nyomán a Habsburg Birodalom tett szert a legnagyobb nyereségre.¹

Oroszország, amely nem vett részt ezeken a tárgyalásokon, 1700-ban különbékét kötött, ennek értelmében megkapta Azov kikötőjét, amelyet 1696-ban foglalt el, továbbá jogában állt állandó követet küldeni Konstantinápolyba.² A karlócai békeszerződéssel a Habsburgok nagy győzelmet arattak. Az ekkor kialakított oszmán–osztrák határvonal nagyjából 1878-ig állandó maradt, tartósan csupán két alkalommal változott: 1718-ban és 1775-ben. Bár a következő évszázadban a Habsburg Birodalom a Porta ellen két nagyobb háborút is viselt, ezeket inkább Szentpétervár kezdeményezte, semmint Bécs.³

Ettől kezdve, a 18. század folyamán az Oszmán Birodalom állandó defenzívába szorult, a harctereken egy új, erős ellenfél bukkant fel, Oroszország. Az 1696-tól aktív külpolitikát folytató I. Péter 1700-ban „északi tervei” miatt kényszerült békekötésre az Oszmán Birodalommal. 1710-ben újabb háborúba keveredett a Portával, novemberben üzent hadat az Oszmán Birodalom Oroszországnak, és I. Péter megkezdhette nagyra törő balkáni hadjáratát. Az orosz seregek betörték a Balkánra, egészen Iași-ig haladtak előre. Oroszország új politikát alkalmazott a háborúja során – amellyel egyébként már korábban a Habsburg Birodalom is élt –, felkelésre szólította fel a balkáni keresztényeket.⁴ Azonban ez az új próbálkozás nem hozta meg a várt eredményt, 1711 júniusában I. Péter seregét a Prut folyónál bekerítették, a cár békekötésre kényszerült, amely a nemrégien megszerzett Azov elvesztését jelentette. Oroszország legyőzése után a Velence ellen forduló Porta a Habsburg Birodalmat is maga ellen fordította. Az osztrák–török háborút lezáró 1718. évi pozsareváci békeszerződés nyomán Ausztria újabb területi nyereségre tett szert, megkapta a Temesi bánságot, Észak-Szerbiát (beleértve Belgrádot) és Olténiát.

Az Oszmán Birodalom ellen irányuló első együttműködésre, az első orosz–osztrák szövetség megkötésére Péter uralkodása idején, 1697-ben került sor. Bár az orosz uralkodónak Rákóczival és a magyarokkal létesített kapcsolata „rossz érzést

váltott ki Bécsben”, a törökellenes szövetségre nem hatott ki. Péter halálát követő évben, 1726-ban Ostermann erősítette meg ezt a szövetséget Ausztriával a Porta ellen.⁵

Oroszország és az Oszmán Birodalom között 1735-ben újabb háború kezdődött, amelybe Ausztria az 1726-os szerződés értelmében 1737-ben beavatkozott. Az orosz hadak Münnich tábornok vezetése alatt ismét bevonultak Moldvába, és felhívással fordultak a keresztény népességhez. Az oroszok sikeresen hadakoztak, elfoglalták Azovot, a fejedelemségben Iași-ig hatoltak. Az osztrák haderő viszont nem volt ennyire sikeres, súlyos vereséget szenvedett a töröktől a Balkánon. Ausztria tartott az oroszok aránytalanul nagy térnyerésétől, ezért kilépett a háborúból, különbékét írt alá. A Habsburg Monarchia visszaadta a pozsareváci békeszerződéssel elnyert területek nagy részét; az Oszmán Birodalom visszakapta Észak-Szerbiát és Olténiát. Oroszország egyedül maradván békekötésre kényszerült. Az 1739. évi belgrádi békében megkapta Azovot, a Bug és Dnyeszter közötti alföldet, és kereskedelmi kiváltságokhoz jutott a Fekete-tengeren. De az óriási áldozatokat követelő háború ráfordításai nem álltak arányban az elért eredményekkel.⁶

A törökellenes együttműködés továbbra is fennmaradt. 1744-ben I. Erzsébet kancellárja, Alekszej Besztuzsev-Rjumin – „I. Péter rendszerét” részletezve, amelyet az orosz külpolitika alapjának tekintett – Oroszország legfontosabb szövetségeseiként a Habsburg Birodalmat jelölte meg. Besztuzsev-Rjumin az orosz-osztrák szövetség fő rendeltetését az Oszmán Birodalom féken tartásában látta, hiszen az mind Oroszország, mind Ausztria déli határait fenyegette. 1746 májusában Oroszország és Ausztria huszonöt évre szóló szövetségi szerződést kötött, amely az 1726. évi szerződés folytatása és továbbfejlesztése volt.⁷ Pétervár és Bécs szövetsége az elkövetkező több mint száz esztendőre az orosz külpolitika alapja maradt. A két birodalom kapcsolataiban voltak elhidegülési, majd szoros együttműködési szakaszok, de a szövetség mindkét fél számára hasznosnak bizonyult.

II. Katalin uralkodásával új periódus kezdődött az orosz-osztrák kapcsolatok történetében, a két állam együttműködésének-vetélkedésének további folyamatában. Jól kimunkált külpolitikai programjában Katalin is fontos szerepet szánt a Habsburg Birodalomnak. A török problémát örökölte elődeitől, de többre vágyott annál, hogy Oroszország területet szerezzen a Fekete- és az Azovi-tengernél. Már uralkodásának első éveiben felmerült, hogy a Földközi-tenger partjához kijutva keresztény birodalmat kell létrehozni Oroszország égisze alatt, és lehetőség szerint végleg le kell törni az oszmán hatalmat. Bár ebben az időszakban az Oszmán Birodalom komoly, mély belső válságot élt át, de még elég erős volt, nem volt könnyű legyőzni, és más európai országok is pályáztak területeire. Ráadásul Európában senki sem kívánta Oroszország megerősödését az Oszmán Birodalom legyőzésével.⁸

A török kérdés megoldásának sikere egy másik „örökölt probléma”, a lengyel kérdés eredményes rendezésétől függött, és Oroszország azt Ausztria és Poroszország együttműködése nélkül nem oldhatta meg. Az orosz külpolitika sarkkövének számító „északi rendszer”, amelyet Ny. Panyin dolgozott ki, és amelyet Katalin is támogatott, jól működött Poroszország esetében. Ausztriát viszont nyugtalanították a Lengyelországban zajló események, valamint az ott tartózkodó orosz csapatok. Abban reménykedett, hogy majd Törökország megteszi a szükséges lépéseket, és ebben nem is csalódott. Az Oszmán Birodalom is érdekelt volt a lengyelországi rendszer fenntartásában, Oroszország tevékenységében ellene irányuló fenyegetést látott. A lengyel probléma kieleződése végül 1768 végén Oroszország és Törökország között háborúhoz vezetett. Az orosz hadsereg 1769-es sikeres hadműveleteinek eredményeképpen egész

Moldva felszabadult az oszmán uralom alól. Az 1770-es év fontos eseménye volt az orosz flotta győzelme a majdnem kétszeres túlerőben lévő török flotta felett a cseszmei öbölben. 1771-ben az orosz hadsereg betört a Krímbe. Már ebben az időben Katalin céljává vált, hogy elszakítsa a Krímet az Oszmán Birodalomtól és Oroszországhoz csatolja.⁹

Az Orosz Birodalomnak azonban sikerei ellenére számolnia kellett a nagyhatalmak, elsősorban Franciaország és Ausztria ellenállásával. Franciaországgal a viszony még I. Erzsébet uralkodása idején hidegült el, Ausztria pedig rendkívül ingerült volt a szövetségi kapcsolatok megszakítása miatt, amelyre a lengyel ügy és az orosz–török háború nyomán került sor. Az egykori ellenségek, Poroszország és a Törökországot támogató Ausztria közeledni kezdtek egymáshoz, és az erőegyensúly fenntartása érdekében kárpótlást követeltek az orosz győzelmekért és hódításokért. A szorult helyzetből Oroszország porosz segítséggel jutott ki; Poroszország kezdeményezte Lengyelország első felosztását Ausztria bevonásával, amely 1772-ben realitássá vált.¹⁰ Ausztria semlegesítése Lengyelország felosztása által lehetővé tette, hogy Oroszország megfelelő békét tudjon kötni az Oszmán Birodalommal.

Az 1774. július 10-én aláírt kücsük-kajnardzsai béke (sokan e nevezetes békétől számítják a keleti kérdés megszületését) Oroszország számára ugyanazt jelentette, mint Ausztriának a karlócai béke. Bár Oroszország nem tudta megtartani Moldvát, azt elérte, hogy az Oszmán Birodalom kötelezze magát, hogy a fejedelemségek autonómiáját helyreállítja. Viszont helyette olyan területeket szerzett meg, amelyek azelőtt a krími kánok birtokában voltak. Emellett jelentős kereskedelmi kiváltságokhoz is jutott; a legfontosabb ezek közül az volt, hogy kereskedelmi flottája szabadon hajózhathat a Fekete-tengeren és a tengerszorosokon. Ezen kívül az egyezmény két (XIV. és VII.) cikkelyében a Porta olyan biztosítékokat adott, amit később az orosz diplomaták úgy értelmeztek, hogy Oroszország jogosult szót emelni az egész Oszmán Birodalom területén élő görögkeleti (ortodox) keresztény lakosság érdekében.¹¹ A későbbiekben ez, az 1774-ben megszerzett protektori jog adta az ideológiai alapot a török belügyekbe való beavatkozáshoz. Bár a béke jó eredményekkel járt, Katalin többet akart, és arra törekedett, hogy az oszmán uralmat teljesen felszámolja, valamint hogy az osztrák császárral közös vállalkozásban felossza az Oszmán Birodalom európai területeit. Ezt az elképzelését a „görög terv”-ben körvonalazta.¹²

Az osztrák kormányzat úgy ítélte meg, hogy a kücsük-kajnardzsai béke az Oszmán Birodalomnak tragédiát, Ausztriának veszélyt jelent a Balkánon. Oroszország viszont nagy lehetőséget kapott arra, hogy Törökország európai területeit, a Jón-szigeteket és Konstantinápolyt megszerezze. Az osztrák kabinet ezt szem előtt tartva arra törekedett, hogy Oroszország balkáni térnyerését konfrontálódás nélkül akadályozza meg. Bécs számára a „görög terv” megismerése után világossá vált, hogy Katalin célja az Ottomán Birodalom felosztása, amelyben Ausztria – ha asszisztál – területeket nyerhet.¹³ Oroszország 18. század eleji keleti politikájának fő célja még a fekete-tengeri kijárat biztosítása volt. Az orosz kormányzat a század 60–80-as éveiben emellett már más is szem előtt tartott, az Oszmán Birodalomban sínylődő keresztény népek felszabadítását és felszabadító harcuk segítségét.

Az oszmán uralom a Fekete-tengeren hátráltatta Dél-Oroszország gazdasági fejlődését. A kücsük-kajnardzsai béke szabad kereskedést és a tengerszorosok használatát garantálta. Az 1780-as években így Pétervár fő törekvése a megszerzett jogainak érvényesítése lett, hogy kijuthasson a Földközi-tengerre. Ez azonban ütközött az angol érdekekkel, hiszen az orosz külkereskedelem a Balti- és részben a Fekete-tengeren is

angol kézen volt. Amikor Oroszország számára a fekete-tengeri utak megnyílni látszottak, Anglia azokat teljesen az ellenőrzése alá óhajtotta vonni. Részben ez is oka volt annak, hogy amikor Oroszország külpolitikájában az 1760–80-as években a keleti érdekeltségek kerültek az első helyre, Anglia közeledett felé és szövetség létesítését szorgalmazta. Az orosz diplomácia viszont a semleges, az el nem kötelezett politika mellett állt ki, és ahhoz az angolok esetében is ragaszkodott. Az angol kormányzat szövetséghözjárati kísérletei rendre zátonyra futottak, sőt Oroszország meghirdette a fegyveres semlegességet, amelyhez az európai államok többsége csatlakozott.

Egyébként az angol diplomácia már az 1770-es évek végétől más módon, az orosz–osztrák szövetség előmozdításával is igyekezett elérni a célját, és azzal egyrészt Franciaországot akarta gyengíteni, másrészt Poroszországot remélte Oroszországtól elszakítani. Az orosz–osztrák szövetségre az angolok úgy tekintettek, mint az angol–orosz–osztrák hármasszövetség kezdő lépésére.¹⁴

Oroszország az 1778-as évben váratlanul nagy lehetőséghez jutott, a porosz–osztrák konfliktus elsimításában Franciaország mellett közvetítő szerepet kapott. Mivel ekkor Franciaországot elfoglalta az előző év júniusában kezdődő háború Angliával, az 1779-ben Tessenben megnyílt békekonferencián már Oroszország játszhatta a főszerepet. A tesseni megállapodás szerint Oroszország nemcsak közvetítőként lépett fel, hanem a béke garantálójaként is, és jogot kapott a német ügyekbe való korlátlan beavatkozásra. Megerősödött Poroszország függése Oroszországtól és Ausztria semlegessége a török ügyekben.¹⁵

Az orosz kormányzat a diplomáciai sikerén felbátorodva elővehette régi elképzelését, a „görög tervet”. Ahhoz, hogy az ötletet valóra váltsák, változtatni kellett az orosz külpolitika irányán, ami elsősorban az Ausztriával kötendő szövetséghez való visszatérést követelte meg. Az orosz–osztrák közeledés 1780-ban II. József és II. Katalin moguljovi találkozójával kezdődött el. Attól Ausztria a német államok körében az osztrák hegemonia megteremtését, Poroszország meggyengítését remélte, Oroszország pedig osztrák támogatással a krími kérdés fájdalommentes megoldását várta.¹⁶ Az orosz diplomáciában az „északi rendszer” vagy „északi akkord” védelmezője, Ny. Panyin – aki 1763 óta irányította Oroszország külpolitikáját, és az Angliával, Poroszországgal fennálló szövetségre alapozott, mely szövetség Franciaország, Spanyolország, Ausztria együttese ellen irányult – alulmaradt G. Potjomkinnal, a „bécsi rendszer” hívével szemben.¹⁷ Potjomkin a krími kérdés végleges megoldásának zálogát az Ausztriával létesítendő szövetségben látta, amivel egyben az Ausztria és Poroszország közötti vetélkedés egyensúlyát is meg akarta teremteni.

Mogiljovban a két uralkodó egyetértésre jutott a törökellenes szövetségben, és ősszel orosz–osztrák tárgyalások kezdődtek. A két fél egy Törökország elleni háború esetére kölcsönös elkötelezettséget vállalt. Katalin és József személyes levelezésükben megvitaták a „görög terv”-et, valamint a lengyel kérdést.¹⁸ Az 1781 tavaszán rögzített megállapodás nem a megszokott formában kötött meg. Az uralkodók személyes levelezésén nyugvó szövetség arról tanúskodik, hogy ez az egyezmény Ausztria és Oroszország között nem volt olyan erőteljes, mint az 1726-ban és az 1746-ban megkötött szerződések.

Az orosz diplomáciát dicséri, hogy Törökország beleegyezett a Krím orosz annektálásába 1783-ban. II. Katalin 1787 nyarán a Krímbe utazott, hogy kegyence, Potjomkin délen kifejtett tevékenységének eredményeit, amelyek a „görög terv” megvalósításához fontosak voltak, megtekintse.¹⁹ Sztambul provokációnak tekintette a cárnő déli utazását, és hadat üzent Oroszországnak. Ausztriának eleget kellett volna

tennie az Oroszországgal kötött kölcsönös segélynyújtási szerződésben vállalt kötelezettségeinek. II. József sietve csatlakozott Katalin kíséretéhez azzal a céllal, hogy tudomására hozza, Ausztria nem szándékozik tovább támogatni az orosz terjeszkedést. A megváltozott nemzetközi helyzet miatt azonban Ausztria nem mondhatott le az orosz szövetségről, és 1787-ben Oroszország oldalán belépett a háborúba.

1790-ben II. József meghalt, az osztrák trónra öccse, II. Lipót került, aki a továbbiakban nem óhajtotta folytatni a háborút, békét kötött a Portával. Oroszország még két éven át harcolt, és győzelmet aratott a törökök fölött, de a „görög terv” megvalósításának álmáról kénytelen volt lemondani. A Iași-ban megkötött béke (1792) Oroszország keleti politikájában és az orosz–osztrák együttműködésben egyaránt egy fontos és jelentős időszakot zárt le, amelynek új vonása volt a két uralkodó „baráti együttműködése és egyetértése az oszmán örökség felosztásában”.²⁰

Katalin halála után, 1796-tól kezdődően módosult a keleti kérdésben követett orosz külpolitika. I. Pál – az európai változásokat figyelembe véve, számolt a francia forradalmi háborúk hatásával és a Porta által kialakított új külpolitikai programmal – a jó viszony megőrzésére törekedett a Török Birodalommal. Az 1790-es évek második felétől ugyanis a Porta területi integritásának megőrzésén túl belső modernizációjának sikeres végigvitelén fáradozott. III. Szelim szultán a külpolitikájában előtérbe helyezte a békés együttműködést, lehetőség szerint szövetségi kapcsolat létesítését Oroszországgal.²¹ Az orosz–osztrák viszonyban 1792-től elsősorban a Franciaország elleni együttműködés kapott hangsúlyt. Ausztria 1797 októberében súlyos katonai vereségei után kénytelen volt aláírni a campoformiói békét, amely alapján Franciaország annektálta a Jón-szigeteket a hozzájuk tartozó két part menti várossal, Párgával és Prevezával.

Az Oszmán Birodalmat Napóleon egyiptomi hadjárata nyomasztotta. A Porta attól tartott, hogy a Franciaországgal vívott háborúban jelentős területeket veszíthet, esetleg függetlenségét is. Napóleon törökországi foglalásai, a tengerszorosok megszerzésének rémképe arra ösztönözte Oroszországot, hogy a Közel-Keleten elért eredményei védelmében szorgalmazza az orosz–török szövetség megkötését. Így vezettek a század végén Európában bekövetkezett változások – elsősorban a francia terjeszkedés, az európai egyensúly felbomlása – egy különös szövetség megalakításához. Törökország Oroszországgal, egykori ellenfelével lépett szövetségre. A szerződést 1799. január 3-án írták alá, amelyhez Anglia és a Nápolyi Királyság után Ausztria, a Porta másik hagyományos ellenfele is csatlakozott. Oroszország lett a kezdeményezője annak a koalíciónak, amely a Balkánon és a Földközi-tenger keleti medencéjében Napóleon előrenyomulását volt hivatott megakadályozni. Az orosz–török együttműködés sikerét igazolja – az egyesült flotta összehangolt tevékenységének köszönhetően – a Jón-szigetek visszaszerzése és a Hét Sziget Köztársaság megszervezése. Usakov expedíciója a második koalíció Franciaország elleni küzdelmének egyik fontos mozzanata volt. Ehhez az időszakhoz kötődnek Szuvorov győzelmei Itáliában. Usakov és Szuvorov hadisikerei csökkentették a földközi-tengeri francia befolyást és növelték Oroszország súlyát e térségben, amely egyben kiváltotta a szövetségesek ellenérzését is. Ausztria Itáliában, Anglia a Jón-szigeteken törekedett megsemmisíteni az oroszok eredményeit, mivel egyikük sem óhajtotta Oroszország további erősödését.²²

Az orosz flotta földközi-tengeri jelenléte rövid ideig tartott, I. Pált koalíciós partnereinek, elsősorban Ausztriának és Angliának a hadjáratokban tanúsított magatartása annyira feldühítette, hogy 1799 októberében kivonta szárazföldi csapatait a harc-térről, majd röviddel utána leállította a földközi-tengeri hadműveleteket is, és az orosz

flotta visszahajózott a Fekete-tengere. Az orosz–francia ellentét oldódni látszott, az orosz–osztrák–angol szövetség szétesőben volt. Az 1800-as év második felére, miután az angolok elfoglalták Máltát, és az oroszoknak tett ígéreteiket ott nem teljesítették, az angol–orosz kapcsolat megszakadt. Az orosz–osztrák szövetség megmentését Bécsben és Pétervárott is hiába remélték Alekszandra Pavlovna és József nádor frigyétől.²³ 1800 végén I. Pál követe, Sz. Kolicsev már Párizsban tárgyalta Napóleonnal a békéről és a francia–orosz szövetség megkötéséről.

A 18. században Oroszország és Ausztria – rendszerint egymással szövetségben – az Oszmán Birodalom rovására terjesztették ki a határaikat, míg végül az orosz határ elérte a Prut folyót, az osztrák pedig a Duna–Száva vonalát. Ausztria a bécsi szerződést követően (1683) változtatott a magatartásán, nem törekedett arra, hogy még több balkáni területet bekebelezzen. Továbbra is szövetségese maradt Oroszországnak, de igyekezett megfékezni partnerének keleti előrenyomulását. Az osztrák kabinet jól érzékelte, hogy az 1774-es kücsük-kajnardzsai béke után az oroszok befolyása az ortodox népeknél megerősödött, így attól tartott, hogy Oroszország további területi gyarapodása vagy befolyásának növekedése veszélyeztetné Ausztria biztonságát a keleti és délkeleti határvidéken. A 19. század első felében a Habsburg-diplomácia passzivitásra rendezkedett be, és korábbi pozícióját a 18. század végétől az oszmán ügyek iránt aktív érdeklődést mutató Anglia foglalta el.²⁴

Oroszország a 19. század elején belebonyolódott a Balkán ortodox népeinek – a görögöknek, a szerbeknek, a montenegróiaknak és a dunai fejedelemségek románjainak – ügyeibe. I. Sándor 1801 márciusában került trónra. Az I. Pál által 1800-ban és 1801 elején követett meredek külpolitikai irányváltás után stabil külpolitika kialakítására törekedett, az európai ügyekben igyekezett semleges maradni, a keleti kérdésben viszont a Pál által kezdeményezett és képviselt „békés” török orientációt választotta. Az orosz diplomácia a török udvarban növekvő francia befolyás letörésének zálogát az orosz–török szövetség szorosabbra fűzésében látta. Ennek szellemében elsőként az orosz–török kapcsolatokban neuralgikus pontnak számító, Oroszország Balkánpolitikájában centrális helyet elfoglaló dunai fejedelemségek helyzetét igyekezett rendezni. 1802-ben elérte, hogy Moldva és Havasalföld új státusáról megállapodást írjanak alá. A konvenció a fejedelmek uralkodásának idejét hét évben szabta meg, és az elmozdításukhoz az orosz uralkodó jóváhagyása is szükségeltetett. Több cikkely érintette a parasztság vagyoni és jogi helyzetének jobbítását.²⁵ Az 1804-ben kitört szerb felkelés vezetői egyaránt kértek támogatást Bécsből és Pétervártól, de kéréseiket elutasították.

A francia terjeszkedés, Napóleon „keleti terve”, a keleti kérdés vitás problémái a franciákkal felgyorsították az angol–orosz közeledést. Az új franciaellenes koalícióhoz 1805-ben Ausztria is csatlakozott, de az austerlitz-i vereség után elvesztette balkáni területeit, Isztriát és Dalmáciát. Az orosz kabinet továbbra is a Török Birodalom integritása mellett állt ki, de titkon abban reménykedett, hogy Angliával és Franciaországgal egyetértésben, a harmadik koalíció háborúját lezáró békekötések garanciájával és orosz védnökséggel megalakulhat néhány független szláv állam a Balkán-félszigeten. Azonban ezt az orosz tervet senki sem támogatta.²⁶

Oroszország 1806-ban a dunai fejedelemségek autonómiájának csorbítása miatt háborúba bonyolódott a Portával. Pétervár nem hivatalos képviselője Belgrádban tárgyalásokat folytatott a szerb felkelők megsegítéséről. De a nemzetközi helyzet kedvezőtlenebbre fordult, és az orosz segítség elmaradt. I. Sándor a közelgő francia invázió miatt 1812-ben békét kötött Bukarestben az Oszmán Birodalommal, kivonta csapa-

taít Moldvából és Havasalföldről. Oroszország csekély eredményt tudott felmutatni a szerb kérdésben, ekkor nem tudta elérni, hogy független szerb állam jöjjön létre.

1815-ben az orosz diplomácia I. Sándor instrukciói alapján kidolgozott terveze – amely azt tartalmazta, hogy a nagyhatalmak kollektív jegyzékben tiltakozzanak a Portánál a szerbekkel szemben tanúsított bánásmód miatt és a német, az itáliai, a lengyel ügyhöz hasonlóan rendezzék a szerb kérdést – az angol és az osztrák kormányzat ellenállása miatt megbukott a bécsi kongresszuson. Ez egyben jelezte azt is, hogy a napóleoni háborúk lezárása után Ausztria és Anglia pozíciója megerősödött, és Oroszországnak tekintetbe kellett vennie a Balkánhoz és a balkáni politikájához való viszonyulásukat. Ezért 1815 után Pétervár legfontosabb törekvése az lett a keleti kérdésben, hogy megszilárdítsa azokat az eredményeket, amelyeket a megelőző ötven év során az Oszmán Birodalom ellen vívott háborúiban elért, és a balkáni népek körében tovább erősítse a befolyását, valamint Angliát és Ausztriát megelőzve képviselje érdekeiket a Portánál. Miután fontos volt számára, hogy megőrizze a nyugodt viszonyt a szövetségeseivel és fenntartsa az európai egyensúlyt, ezért követeléseit a török kormánnyal szemben úgy fogalmazta meg, hogy a többi keleti kérdésben érdekelt nagyhatalom, elsősorban Ausztria érdekeit ne sértse.²⁷

I. Sándor a „bécsi rendszer” megalkotásában és annak működtetésében, az európai ügyek rendezésében Ausztriával egyetértésben tevékenykedett. Az első nézeteltérések 1822 után a keleti kérdésben a görög ügy kezelése és megoldása kapcsán jelentkeztek. 1824 januárjában az orosz külügyminiszter, Nesselrode három görög fejedelemség létrehozását javasolta, a tervet azonban sem a nagyhatalmak, sem a görögök nem fogadták el. A Pétervárra 1825 elejére összehívott nagyköveti találkozó is eredménytelenül zárult. Az osztrák követ, Lebzeltern gróf Metternich utasítását követve azt javasolta, tartózkodjanak a beavatkozástól, és fogadják el a görög–török küzdelem végeredményét, akár az egyik, akár a másik fél kerül ki győztesen. Az osztrák kancellár még azt is elfogadhatóbbnak tartotta, hogy a görögök kapjanak függetlenséget, mint hogy orosz befolyás alá kerüljenek.²⁸ A nagyhatalmi magatartásban 1825 után alapvető változás következett be. Ennek oka az volt, hogy II. Mahmud szultán a görög kérdést egyik alattvalója, Mohamed Ali egyiptomi helytartó katonai segítségével igyekezett megoldani.

1826-ban I. Miklós, az új cár nagyhatalmi együttműködést, határozott fellépést sürgetett a Porta ellen, amely nemigen tetszett Bécsnek, és Anglia is nehezen egyezett bele a beavatkozásba. Ekkor az orosz vezetés kettős politikába kezdett: együttműködés a görög ügyben, de önálló politika az orosz–török viszonylatban. I. Miklós a Portával szemben a dunai fejedelemségek ügyét helyezte az első helyre, és Pétervár 1826. március 17-én ultimátumban követelte a Portától az 1812-es bukaresti béke pontjainak betartását. I. Miklós határozott lépései – a pétervári angol–orosz protokoll (1826. április 4.) és az akkermani konvenció a törökökkel (1826. október 7.), majd a londoni angol–francia–orosz egyezmény (1827. július 6.) – és a nagyhatalmak navarinói győzelme (1827. október 20.) a keleti kérdésben az orosz befolyás növekedését mutatta. Az ellentéteket Ausztria és Oroszország között azonban az 1828–1829-es orosz–török háborút lezáró drinápolyi béke élezte ki. Ausztria azt sérelmezte, hogy a Duna torkolatától elvágták, de az igazi ok az orosz befolyás erősödése volt a Balkánon.²⁹

Az orosz diplomácia az első egyiptomi válság idején (1831–1833) ügyesen használta ki a kínálkozó alkalmat. A keleti kérdés újabb válságának megoldásában határozottan cselekvő I. Miklós jelentős sikert könyvelhetett el, az unkiár-iszkeleszi

orosz–török megállapodást (1833. július 8.), amely tovább növelte az orosz befolyást az Oszmán Birodalomban. Anglia és Franciaország eredménytelenül tiltakozott, az egyezmény érvényben maradt. (Az angol diplomácia hét éven át fáradozott annak felszámolásán.) Az egyiptomi krízis angol–orosz vetélkedést eredményezett, és Unkiár-Iszkelesz után Oroszország közel került az elszigetelődéshez. Az orosz kormányzat ezt érzékelvén Ausztria és Poroszország felé nyitott, bár a „három keleti udvar szövetségének” (a Szent Szövetségnek) megerősítését tulajdonképpen az osztrákok kezdeményezték. Az orosz kabinetben Nesselrode szorgalmazta a régi porosz–orosz–osztrák szövetség felújítását, és ezzel a cár is egyetértett. A szövetség megerősítése a három uralkodó találkozójaival kezdődött volna, de porosz részről inkább a bilaterális megállapodásokat támogatták. Az orosz–osztrák szerződés aláírására 1833. szeptember 18-án került sor Münchengeräzben, amit október 18-án a három hatalom szövetségének végső megerősítése követett Berlinben. A találkozókon felszínre kerültek a három hatalom között feszülő érdekellentétek is, Ausztria és Oroszország a keleti kérdésben eltérő álláspontot képviselt, az Oszmán Birodalom fenntartásában azonban egyetértettek.

A münchengräzti konvenció negatívuma Oroszországra nézve mégis leginkább az volt, hogy a keleti kérdésben korábban követett cselekvési szabadságát feladni kényszerült, hiszen a szerződés értelmében minden problémás kérdésben egyeztetnie kellett Ausztriával. Az 1830-as évekre bonyolultabbá váló nemzetközi helyzetben Oroszország számára mindössze ez a lehetőség kínálkozott. A konvenció pozitívuma az volt, hogy az orosz kabinet Ausztriában „hasznos szövetségesre” lelt, és segítségével a keleti kérdésben hatékonyabban léphetett fel Angliával és Franciaországgal szemben. I. Miklósnak ezzel a megállapodással sikerült megakadályoznia azt is, hogy Palmerston Ausztriát maga mellé állítsa. A konvenciónak az európai politikára is hatása volt, az még jobban eltávolította Angliát és Franciaországot a „keleti udvarok szövetségétől”. Palmerston 1834-ben Spanyolország és Portugália csatlakozásával ellen-szövetséget hozott létre.³⁰

Az 1830-as évek közepétől ez a két szövetség örködött a törékeny európai egyensúlyon. Számukra nagy kihívást az 1839-től kibontakozó újabb közel-keleti válság jelentett. A második török–egyiptomi konfliktus rendezésében valamennyi európai nagyhatalom érdekelt volt. I. Miklós a közel-keleti status quo fenntartása érdekében az európai nagyhatalmakkal egyetértésben a konfliktus békés megoldását szorgalmazta. A második egyiptomi válság próbára tette a francia–angol kapcsolatokat is. A keleti kérdés végül Anglia érdekei szerint oldódott meg, Oroszország annak eredményében, hogy a továbbiakban a franciák kizárásával tárgyalhat Törökország jövőbeni sorsáról, a felosztásáról, veszni hagyta az Unkiár-Iszkeleszben megszerzett privilégiumát, aláírta a londoni konvenciót (1840. július 15.) és a Dardanella-szerződést is (1841. július 13.). I. Miklós egyre inkább az angol–orosz együttműködés erősítését szorgalmazta a keleti kérdésben, ezt szolgálta az 1844-es londoni látogatása is, és az osztrákokkal az együttműködésben az európai ügyekre szorítkozott.³¹

Jegyzetek

¹ Nagy kiterjedésű és értékes terüetekkel gazdagodott: Erdéllyel, valamint Magyarország, Horvátország és Szlavónia addig oszmán fennhatóság alatt álló részeivel. Velencéé lett az egész Peloponnészosz és Dalmácia nagy része, Lengyelország pedig visszakapta Podóliát. *Jelavich, Barbara*: A Balkán története. I. Bp., 1996. 67.; *Roider, Karl A.*: Austria's Eastern Question 1700–1790. Princeton, 1982. 21.

² *Sumner, B. H.*: Peter the Great and the Ottoman Empire. Oxford, 1949. 18.

³ *Jelavich*: i. m. 68.

⁴ *Sumner*: i. m. 27–28., 78.; *Lescsilovszkaja, I. I.*: Pjotr I. i Balkani. In: *Voproszi Isztorii*, 2001/2. 46–57.; *Miller, William*: The Ottoman Empire and It's Successors 1801–1927. London, 1966. 6., 9–10.

⁵ *Sumner*: i. m. 35.; *Szolovjov, Sz. M.*: Isztorija Roszszii sz drevnyejsih vremen. kny. 10., t. 19–20., Moszkva, 1963. 29–30.

⁶ *Heller, Mihail*: Az Orosz Birodalom története. I. Bp., 1996. 313.

⁷ Uo. 339.; *Szolovjov*: i. m. kny. 11., t. 21–22. 419–422.

⁸ *Kamenszkij, Alekszandr – Niederhauser Emil*: Nagy Katalin – Mária Terézia. Bp., 2000. 260.; *Vinogradov, V. N.*: Gyiplomatija Jekatyerini Velikoj. In: *Novaja i Novejsaja Isztorija*, 2001/3. 131–150.; 2001/4. 124–148.

⁹ *Kamenszkij*: i. m. 264.; *Lescsilovszkaja, I. I.*: Balkanszkaja polityika Jekatyerini II. In: *Voproszi Isztorii*, 1999/2. 29–41.; *Schroeder, Paul*: The Transformation of European Politics 1763–1848. Oxford, 1994. 19–22.

¹⁰ *Kamenszkij*: i. m. 269.; *Schroeder*: i. m. 11–18., *Sztyegnyij, P. V.*: Pervij razgyel Polski i ruszskajaja gyiplomatija. In: *Novaja i Novejsaja Isztorija*, 2001/1. 152–174.

¹¹ *Jelavich*: i. m. 71.

¹² Lásd részletesen: *Markova, O. P.*: O proiszhozgyenyii tak nazivajemogo greccszkogo projekta. In: *Isztorija SzSzSzR*, 1958/4. 52–78.; *Sztyegnyij, P. V.*: Jescso raz o greccszkom projektje Jekatyerini II. In: *Novaja i Novejsaja Isztorija*, 2002/4. 100–108., *Dosztjjan, I. Sz.*: Znacsenyje Kjuvsuc-Kajnardzsijszkogo dogovora 1774. goda v polityike Roszszii na Balkanah. In: *Vek Jekatyerini II. Roszszija i Balkani*. Moszkva, 1998. 40–57.

¹³ *Roider*: i. m. 152–153.

¹⁴ *Markova*: i. m. 52–53., 55.

¹⁵ Uo. 55–56.; *Schroeder*: i. m. 30.

¹⁶ *Kamenszkij*: i. m. 272.

¹⁷ *Vinogradov, V. N.*: Roszszijszkaja szevernaja szisztyema i francuszskaja vosztocsnij barier. In: *Vek Jekatyerini II. Gyela balkanszkije*. Moszkva, 2000. 36–37.

¹⁸ *Sztyegnyij*: Jescso raz o greccszkom projektje. i. m. 101.; *Vinogradov, V. N.*: Szamoje znamenitoje v isztorii licсноje piszmo. In: *Vek Jekatyerini II. Gyela balkanszkije*. Moszkva, 2000. 213–219.

¹⁹ *Jeliszejeva, O. I.*: „Balkanszkaja tyema” vo vnyesnyepolityicseszkih projektah G. A. Potjomkina. In: *Vek Jekatyerini II. Roszszija i Balkani*. Moszkva, 1998. 63–67.

²⁰ *Roider*: i. m. 176., 192.

²¹ *Bodnár Erzsébet*: A keleti kérdés az orosz külpolitikában. Egy furcsa szövetség. Orosz–török közeledés és együttműködés a 18. század végén. In: *Hatalmi ideológiák a szláv népek körében*. Pécs, 2001. 134.

²² Uo. 150.

²³ *Bodnár Erzsébet*: Házasság és diplomácia. Alekszandra Pavlovna és József nádor. In: *Nyelv, etnográfia, kultúra*. Szombathely–Budapest, 2001. 170.

²⁴ *Jelavich*: i. m. 171–172.; *Mezsdunarodnije odnosenyija na Balkanah 1815–1830*. Moszkva, 1983. 148–149.

²⁵ *Bodnár Erzsébet*: A keleti kérdés az orosz külpolitikában a 19. század elején (1799–1806). In: *Történeti Tanulmányok XI.*, Debrecen, 2003. 170.

²⁶ *Nyikolaj Mihajlovics, velikij knyaz*: P. A. Sztroganov. t. 3., Szpb., 1903. 9–11.; *Miller*: i. m. 56.

²⁷ *Bodnár Erzsébet*: A keleti kérdés és az orosz Balkán-politika 1815-ig. In: *Életünk Kelet-Európa*. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára. Bp., 2003. 50–51.; *Vnyesnyaja polityika Roszszii*. Szerija 1. t. 8., Moszkva, 1972. dok. 79. 80.; *Orlik, O. V.*: Roszszija v mezsdunarodnih odnosenyijah. Moszkva, 1998. 80–81.; *Dosztjjan, I. Sz.*: Venszkij kongressz (1814–1815) i vosztocsnij voprosz. In: *Alekszandr I., Napoleon i Balkani*. Moszkva, 1997. 256.

²⁸ *Ormos Mária – Majoros István*: Európa a nemzetközi küzdötéren. Bp., 1998. 48., 50–51.; *Schroeder*: i. m. 640–641.; *Hartley, Janet*: Alexander I. London, 1996. 158–159.; *Mezsdunarodnije odnosenyija na Balkanah*. i. m. 172–173.

²⁹ *Ormos – Majoros*: i. m. 52.; *Schroeder*: i. m. 648–661.; *Seremet, V. I.*: Turcija i adrianopolszkij mir 1829. Moszkva, 1975. 166.; A drinápolyi béke szövege: *Orlik*: i. m. 252–262.

³⁰ Lásd részletesen: *Kinjapina, N. Sz.*: Vnyesnyaja polityika Nyikolaja I. In: *Novaja i Novejsaja Isztorija*, 2001/1. 192–210.; 2001/2. 139–152.; *Schroeder*: i. m. 729–735.

³¹ *Schroeder*: i. m. 740–742.; *Georgijev, V. A.*: Vnyesnyaja polityika Roszszii na Blizsnyem Vosztoke v konce 30–nacsale 40-h godov 19 v. Moszkva, 1975. 186–197.; *Isztorija vnyesnej polityiki Roszszii*. Pervaja polovina 19 veka. Moszkva, 1995. 343–344.